

(On)zichtbaarheid van licht verstandelijke beperking

Het Sociaal en Cultureel Planbureau spreekt over een 'blinde vlek' bij bedrijven, maatschappelijke organisaties en de overheid voor mensen met een licht verstandelijke beperking. Binnen de rechtspraak is daar echter sinds enige jaren toenemende aandacht voor. Dit artikel gaat in op die bewustwording binnen de rechtspraak, en trekt lessen voor de mediationpraktijk.

DOOR MARC SIMON THOMAS ILLUSTRATIE TAMAR RUBINSTEIN

Sinds enige jaren is er binnen de rechtspraak oog voor mensen met een licht verstandelijke beperking. Zo heeft het ministerie van Justitie en Veiligheid in 2016 al een onderzoek laten doen naar het percentage van mensen met een licht verstandelijk beperking in het justitiële domein.¹ Aanleiding daartoe waren signalen vanuit de Rechtspraak zelf en vanuit de wetenschap die wezen op een mogelijke oververtegenwoordiging van deze groep in het justitiële domein. Daarbij ging het met name om een oververtegenwoordiging in de strafrechtketen. Tegelijkertijd bestond ook al het idee dat de (tijdige) herkenning en begeleiding van mensen met een licht verstandelijke beperking kon worden verbeterd.

In 2017 zijn de verschillende ketenpartners in de strafrechtketen (van politie, via Openbaar Ministerie, de rechtspraak, reclassering, slachtofferhulp naar jeugdzorg en nog veel meer) gestart met het onder de aandacht brengen van het thema licht verstandelijke beperking in hun eigen werkprocessen door het opstellen van verbeterplannen, werkagenda's en opleidingsactiviteiten.² Dit alles met de kennis dat in de strafrechtketen circa 30 procent van de betrokkenen een licht verstandelijke beperking heeft en in de wetenschap dat niet-tijdige (h)erkenning hiervan leidt tot problemen en rechtsongelijkheid.³ Als tijdens een verhoor bijvoorbeeld geen rekening wordt gehouden met een licht verstandelijke beperking, dan kan dit leiden tot een valse bekentenis. Of wanneer een verdachte met een licht verstandelijke beperking wordt overvraagd kan dit resulteren in agressief gedrag, hetgeen weer tot een kans op strengere straffen kan leiden.⁴ In 2020 is een procesevaluatie uitgevoerd naar de stand van zaken.⁵ Belangrijke thema's (waarover

in dit artikel dadelijk meer) die uit die evaluatie naar voren kwamen betreffen: bewustwording en een tijdige signalering van licht verstandelijke beperking als randvoorwaarde voor professionals om de juiste communicatie in te zetten en de juiste interventies toe te passen.

Rechtspraak

In een eigen, langlopend onderzoek naar *Wijkrechtspraak op Zuid* in Rotterdam herken ik de (ruime) vertegenwoordiging van mensen met een licht verstandelijke beperking ook.⁶ Het valt me bijvoorbeeld op tijdens de zittingen op de wijkrechtbank. Vrij vaak betreffen de (voornamelijk politierechter)zittingen zaken met verdachten die ofwel begeleid of beschermd wonen, behandeld worden in verband met een psychiatrische stoornis, schulden hebben, verslavingsproblematiek kennen, dan wel hulp krijgen – of nodig hebben – op andere leefgebieden. Vaak speelt ook een combinatie daarvan, hetgeen niet verwonderlijk is want *Wijkrechtspraak op Zuid* richt zich nou eenmaal op mensen met multiproblematiek.⁷ Opvallend is het hoe vaak rechters informeren naar de hulp die verdachten al krijgen of denken nodig te hebben. Of dat er ter zitting een persoonlijkheidsonderzoek wordt gesuggereerd. En geregeld krijg ik na afloop van de zitting van een van de betrokkenen te horen dat het hier om iemand met waarschijnlijk een licht verstandelijke beperking is gegaan. In een evaluatierapport van een vergelijkbare wijkrechtbank in Eindhoven wordt ook herkend dat bij 'een aantal betrokkenen het vermoeden bestaat van een licht verstandelijke beperking'.⁸

De (ruime) vertegenwoordiging van verdachten met een licht verstandelijke beperking in zaken die

Marc Simon Thomas
is redactielid van dit tijdschrift.

bij de *Wijkrechtspraak op Zuid* worden behandeld, is ook onderwerp van regulier overleg tussen de verschillende ketenpartners die in dit project samenwerken. Dit gebeurt onder andere tijdens bijeenkomsten die de naam 'deskundigheidsbevordering' dragen. Telkens staat er dan één veelvoorkomend thema centraal, zoals schuldenproblematiek of licht verstandelijke beperkingen. In die laatstgenoemde bijeenkomst kwamen zowel een zogeheten straatdokter als twee ervaringsdeskundigen aan het woord. In het kader van diezelfde deskundigheidsbevordering werd een aantal maanden later een *virtual reality experience*-bijeenkomst georganiseerd, in samenwerking met de lvb-pilot in Rotterdam Zuid van de Hogeschool Inholland.⁹ Beide bijeenkomsten hadden tot doel om professionals die te maken krijgen met multiproblematiek kennis en inzicht te verschaffen over de complicerende factor van het hebben van een licht verstandelijke beperking.

Zowel de wijkrechtspraak in Rotterdam als die in Eindhoven zijn gestart als project in het kader van 'maatschappelijk effectieve rechtspraak' (MER), een paraplu-begrip dat verschillende initiatieven met het vergroten van de toegankelijkheid van rechtspraak betreft.¹⁰ Een van de doelen van MER is het begrijpelijker maken van procedures en formulieren, iets wat naadloos aansluit bij de behoeften van verdachten en rechtzoekenden, en in het bijzonder van degenen met een licht verstandelijke beperking. Bijzonder hoogleraar Rogier Hartendorp wijst er in zijn oratie uit 2020 dan ook terecht op dat de cognitieve toegankelijkheid van rechtspraak van uitermate groot belang is. Temeer omdat de cijfers die hij presenteert een niet te missen waarschuwing schetsen: 'Nederland telt zo'n 2,5 miljoen mensen van 16 jaar en ouder die moeite hebben met lezen en schrijven en het totaal aantal mensen met een verstandelijke beperking wordt op 1,4 miljoen geschat.'¹¹

Kenmerken

Dit brengt mij ertoe het fenomeen *licht verstandelijke beperking* eens nader onder de loep te nemen. Volgens een rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) uit 2019 wordt met een lichtverstandelijke beperking in Nederland bedoeld: '(1) mensen met een IQ tussen de 50 en 70 en (2) mensen met een IQ tussen de 70 en 85 die niet sociaal redzaam zijn ('zwakbegaafden')'.¹² Mensen met een licht verstandelijke beperking zijn kwetsbaar en dat blijven ze hun leven lang. Met de juiste zorg en ondersteuning kunnen zij overigens vaak gewoon meedoen in onze samenleving. Aan de buitenkant zie je vaak niet dat iemand een licht verstandelijke beperking heeft, waardoor het vaak (te) laat of helemaal niet herkend wordt. Het SCP laat ook zien dat door een steeds complexer wordende samenleving mensen met een licht verstandelijke beperking steeds meer te maken krijgen met problemen op verschillende leefgebieden (multiproblematiek). Het percentage mensen in Nederland met een licht verstandelijke beperking in Nederland wordt volgens het SCP geschat op 6,4 procent. In absolute aantallen zou dat in 2023, volgens mijn eigen berekening, uitkomen op ruim 1,1 miljoen Nederlanders met een licht verstandelijke beperking.¹³

Een licht verstandelijke beperking is dus niet eenvoudig aan de buitenkant van iemand te herkennen. Het SCP heeft het zelfs

over een 'blinde vlek' bij bedrijven, maatschappelijke organisaties en de overheid voor mensen met een licht verstandelijke beperking.¹⁴ Maar mensen die het hebben zijn er evenwel in grote aantallen. Zonder dat het opvalt begrijpen ze vaak niet wat er wordt gezegd of geschreven. Ze treuzelen in voor hen complexe situaties of verstijven bijvoorbeeld voor een loket. Op straat of in een winkel kunnen ze schijnbaar vanuit het niets agressief worden. En in werkzaamheden zijn ze traag of onhandig.¹⁵ Het SCP becijfert dat 37 procent van de jongeren en 30 procent van de volwassenen met een licht verstandelijke beperking 'niet sociaal redzaam is'.¹⁶ De praktijkdefinitie die tijdens de hiervoor genoemde deskundigheidsbevorderingsbijeenkomst bij de *Wijkrechtspraak op Zuid* werd gehanteerd luidt: een IQ tussen de 50 en 85 en met problemen op ten minste twee leefgebieden; hetgeen zich uit in bijvoorbeeld: gebrekkige communicatie, minder functionele intellectuele vaardigheden en minder sociale of relationele vaardigheden. Kortom, mensen met een licht verstandelijke beperking hebben verminderde cognitieve vermogens en verminderde aanpassingsvaardigheden. Vaak voelen mensen met een licht verstandelijke beperking zich daarom buitengesloten. Teruggetrokken gedrag en depressiviteit aan de ene kant en agressiviteit en conflicten aan de andere kant liggen bij hen dan ook altijd op de loer.

Aanpak

In de (straf)rechtspraak leiden deze kenmerken van een licht verstandelijke beperking tot een verhoogd risico op conflicten of tot crimineel gedrag.¹⁷ Het is daarom van belang om (straf-)rechtelijke interventies aan te passen op het niveau van de betrokkene met een licht verstandelijke beperking omdat

anders onvoldoende van het hulpaanbod wordt geprofiteerd of het terugdringen van recidive niet of minder wordt bereikt. Juist hier is een aanpak nodig die zoveel mogelijk aansluit bij de kenmerken en behoeften van de betrokkene. Het gaat hierbij om een combinatie van bewustwording, signalering, communicatie en interveniëren.

Bij bewustwording gaat het om het (h)erkennen van een licht verstandelijke beperking, hetgeen kan worden gestimuleerd door een grote(re) bekendheid met het fenomeen bij medewerkers binnen de betrokken organisaties. Een WODC-rapport uit 2021 laat hiervan verschillende voorbeelden zien, variërend van trainingen en materialen tot het opzetten van een netwerk van (regionale) ambassadeurs. Een heel belangrijk thema vervolgens is het vroegtijdig signaleren van een licht verstandelijke beperking. Daar is bijvoorbeeld binnen de strafrechtketen een screenings-instrument SCIL (screening voor intelligentie en licht verstandelijke beperking) voor ontworpen. Bewustwording en signalering is belangrijk voor professionals terwijl dat vervolgens door hen moet worden vertaald naar een heldere communicatie met en naar passende maatregelen of sancties voor de betrokkene met een laag verstandelijke beperking. Ook daarvoor zijn verschillende instrumenten ontwikkeld, aldus het WODC-rapport.¹⁸ Dit alles lijkt zijn vruchten af te werpen, want uit een onderzoek naar jongeren met een licht verstandelijke beperking in een strafprocedure blijkt bijvoorbeeld dat deze jonge verdachten goed begrijpen wat er tijdens de zitting tegen hen wordt gezegd.¹⁹ Mijn eigen ervaring met het bijwonen van zittingen bij de *Wijkrechtspraak op Zuid* laat ook zien dat de rechters op een begrijpelijke, empathische en vooral geduldige manier de verdachten of rechtzoekenden tegemoet treden.

Het is onwaarschijnlijk om aan te nemen dat mediators niet met licht verstandelijk beperkte cliënten te maken krijgen

De mediationpraktijk

Ten slotte nog de vraag wat de mediationpraktijk hiervan zou kunnen leren. Ik denk veel. Immers, het is onwaarschijnlijk om aan te nemen dat mediators niet met licht verstandelijk beperkte cliënten te maken krijgen. Daarvoor is het absolute aantal mensen in Nederland met een licht verstandelijke beperking nou eenmaal te groot en daar komt ook nog eens hun verhoogde kwetsbaarheid – zoals hiervoor geschetst – bij. Plus de vergrote kans op allerlei conflicten. Een licht verstandelijke beperking is nou eenmaal lastig te herkennen, terwijl betrokkenen juist zo gebaat zijn bij een op hen aangepaste benadering. Niet alleen in tal van dagelijkse omstandigheden, maar ook bij het oplossen van conflicten. De verminderde cognitieve vermogens en lagere aanpassingsvaardigheden van mensen met een licht verstandelijke beperking lijken mij bij uitstek een punt van aandacht tijdens het voorbereiden en uitvoeren van een mediation.

Door het Lectoraat LVB en Jeugdcriminaliteit van de Hogeschool Leiden is een handige handreiking voor de strafrechtadvocatuur geschreven, die ik op het internet tegenkwam.²⁰ Deze beveel ik van harte aan. Daarin worden overzichtelijk *tips and tricks* gegeven hoe om te gaan met iemand met een licht verstandelijke beperking en worden verschillende praktijksituaties behandeld. Bijvoorbeeld over hoe (non-) verbaal en schriftelijk het beste te communiceren. Of hoe een consult of zitting het beste voor te bereiden. Ook hier komt het weer neer op een combinatie van bewustwording, tijdige signalering door professionals en een op maat gesneden communicatie met en begeleiding van de betrokkene. ■

NOTEN

1. *NJB Nieuws*, 'Mensen met een licht verstandelijke beperking in het justitiële domein', 24 januari 2017.
2. R. Kea & W. van Oppenraaij, 'Hoe beperkt is het straf(proces)recht voor jongeren met een beperking?', *Handicap & Recht* 2021/2, p. 39-44.
3. Kea & Van Oppenraaij 2021, gebaseerd op H. Kaal, *Prevalentie licht verstandelijke beperking in het justitiële domein*, Lectoraat LVB en Jeugdcriminaliteit, Hogeschool Leiden 2016.
4. H. Kaal, 'Het belang van herkennen van een lvb in de strafrechtketen', *Tijdschrift voor Psychiatrie* 2019/6, p. 809-813.
5. V. Drost e.a., *LVB in de strafrechtketen, procesevaluatie*, WODC 2021.
6. Ik schreef al eerder over wijkrechtspraak in Nederland in dit tijdschrift: M. Simon Thomas, 'Experimenten met wijkrechtspraak in Nederland', *TC* 2022/1, p. 69-72.
7. M. Simon Thomas, 'Complexiteit van multiproblematiek en het probleemoplossend vermogen van de rechter', *Recht der Werkelijkheid* 2022/1, p. 56-73.
8. N. Doornbos & R. Hanoeman, *De persoon achter het dossier. Werkwijze en resultaten van de Wijkrechtbank Eindhoven*, Research Memoranda nr. 3, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2021, p. 11.
9. J. Zoutendijk & I. van den Berg, *Onderzoeksrapport. Evaluatie lvb-pilot in Rotterdam-Zuid*, Inholland 2022.
10. M. Simon Thomas, 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak. Bieden 'buurtrechters' effectievere rechtspraak?', *TC* 2020/5, p. 34-38.
11. R. Hartendorp, *Naar me(e)r rechtspraak?*, oratie Universiteit Utrecht, 31 januari 2020.
12. I. Woittiez, E. Eggink & M. Ras, *Het aantal mensen met een licht verstandelijke beperking: een schatting Notitie ten behoeve van het IBO-LVB*, Den Haag: SCP 2019, p. 3.
13. Zie ook: A. Schreuder, 'Hulpverleners zien de blinde vlek voor licht verstandelijk beperkten wél', *NRC*, 7 december 2021.
14. L. Putman & I. Woittiez, *Meer meedoen. Inzicht in de onderwijs- en arbeidsmarktdeelnemers van mensen met een licht verstandelijke beperking*, Den Haag: SCP 2020.
15. Schreuder 2021.
16. Woittiez e.a. 2019, p. 7.
17. Kea & Van Oppenraaij 2021.
18. Drost e.a. 2021.
19. M. Teeuwen & M. Malsch, *Licht verstandelijk beperkte jongeren in de strafprocedure*, Amsterdam: NSCR 2017.
20. P. Bouhai-Vrij & H. Kaal (2020), *Licht Verstandelijke Beperking en strafrecht: de strafrechtadvocaat. Een handreiking voor de advocatuur voor het bijstaan van volwassenen met een LVB*, Lectoraat LVB en Jeugdcriminaliteit, Hogeschool Leiden 2020.